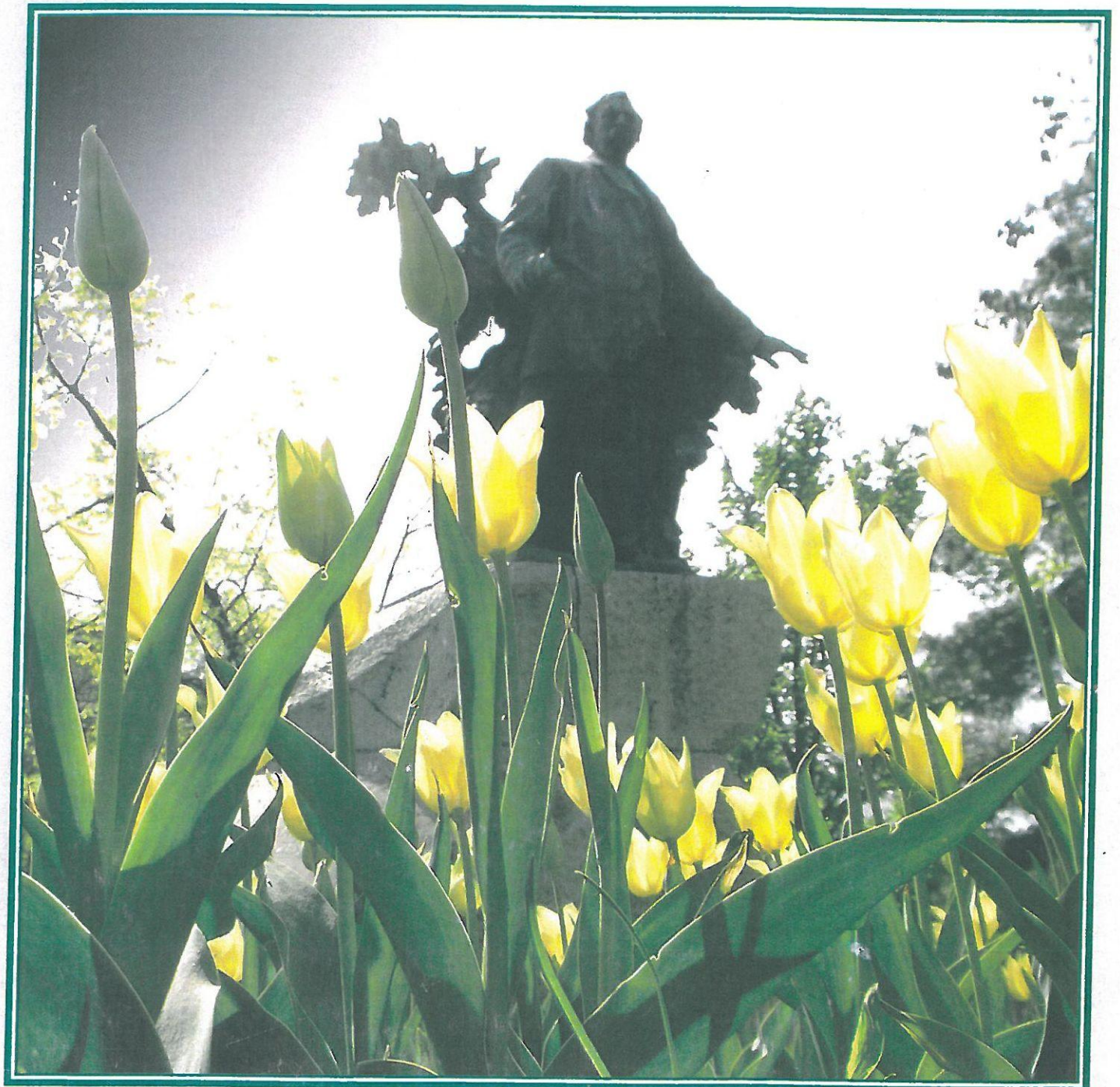

SZEGED

A város
folyóirata

20. évfolyam 5. szám
2008. május

SZEGED

Várostitörténet, kulturális
és közéleti magazin
20. évfolyam, 4. szám
2008. április

Tartalom

SZEGED NAPJA	2	A városért - <i>Tandi Lajos</i>
	3	Egy szegedi Szegeden (Az idei díszpolgár: dr. Lippai Pál)
	6	Könyvtári panoráma (Pro Urbe díjas: Szókefalvi -Nagy Erzsébet)
	8	A legszegedibb nemszegedi (Pro Urbe díjas: Székelyi József)- <i>az interjúkat készítette Tandí Lajos, fotók: Veréb Simon</i>
	10	A szegedi emlékérem kitüntetettjei
RENEZÁNSZ ÉV	12	A holló és a csillag jegyében (Monok István a könyv reneszánszáról) - <i>Papp Ferenc</i>
MŰVÉSZET	16	A "legnagyobb magyar" megálmodója (Tisztelgés a szobrászgénius elött) - <i>Horváth Ferenc</i>
	18	Zala György emlékezete Szegeden (Százötven éve született a Deák-szobor alkotója) - <i>Tóth Attila</i>
	24	Egy igazi férfi (Otellók, Desdemonák, Jágók Szegeden - Cure elött és Curával) - <i>Gyémánt Csilla</i>
MŰLTUNKBÓL	32	"Evviva Kossuth!" (Olasz foglyok a szegedi várban 1833 és 1848 között) - <i>Mátyás Dénes</i>
	40	Az örök reménység temploma (A szegedi Újzsinaogó titkai) - <i>Varga Papi László</i>
TESTVÉRMŰZSÁK	48	Polner Zoltán: Mindszenty József (Kligl Sándor szobra alá)

A címlapon Zala György *Deák Ferenc szobra*; a borító 2. oldalán Zala György *Deák szobrai*; a borító 3. oldalán és a hátlapon a felújított szecessziós ház a Szent István téren. (Fotók: Veréb Simon)

SZEGED

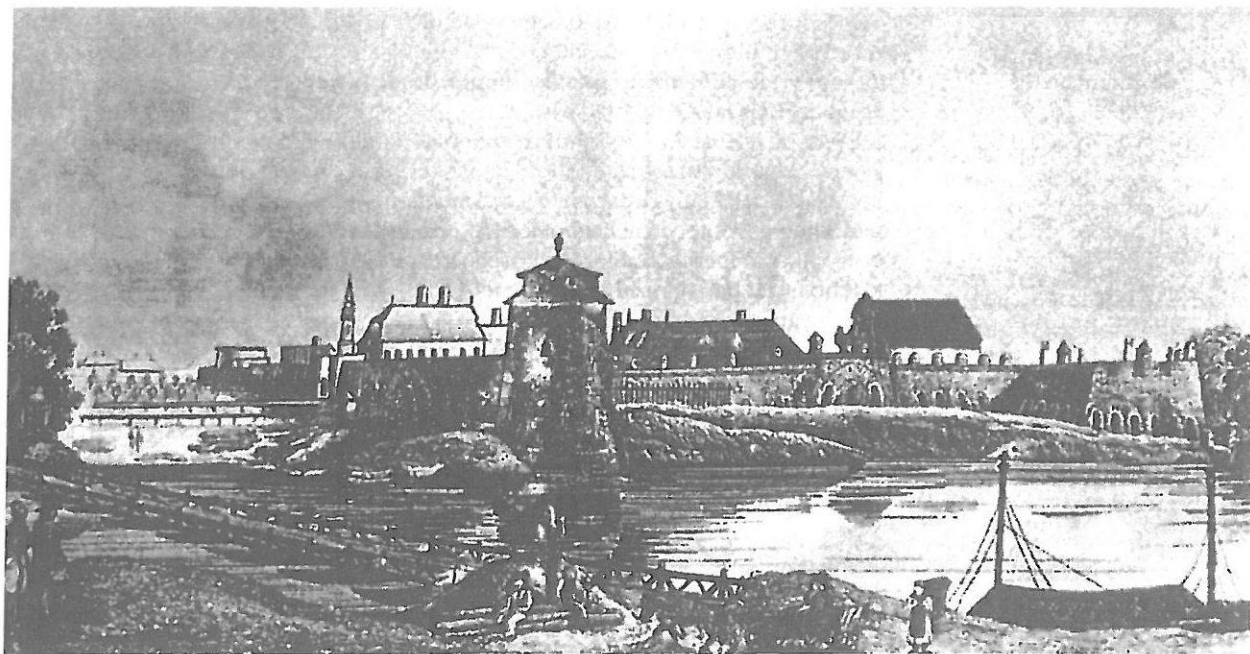
A város folyóirata
Megjelenik havonta

Főszerkesztő: **TANDI LAJOS**

Szerkesztőbizottság: Benyik György, Gaskó Béla,
Gyémánt Iván, Gyüdi Sándor,
Koczor György, Sándor János,
Szuromi Pál, Veréb Simon (fotó), Zombori István

Kiadja a Szegedi Ifjúsági Ház
Kulturális, Fejlesztő és Médiaközpont Kht.
6721 Szeged, Felső Tiszapart 2. Telefon: 423-638.
Felelős kiadó: BOROS GYULA
Szerkesztőség: 6721 Szeged, Dózsa György utca 2.
Telefon és fax: 62/540-811, e-mail: szegedszerk@freemail.hu
Készült az E-press Nyomdában
6722 Szeged, Jósika u. 27. Tel.: 62/424-964
Felelős vezető: Engi Gábor

ISSN 0239-1384

“Evviva Kossuth!”

Olasz foglyok a szegedi várban 1833 és 1848 között

Hogy Olaszországot és Magyarországot nagy múltú történelmi és kulturális kapcsolatok fűzik egymáshoz, arról vélhetőleg senki nem szorul felvilágosításra. Ki ne emlékeznék (ha máshonnan nem, hát történelmi és irodalmi tanulmányai-ból) Mátyás király reneszánsz udvarára, a humanista műveltség egyik európai központjára, ahol olyan olasz humanista gondolkodók működtek, mint Antonio Bonfini, vagy a magyar történetírás másik nagy alakja, Galeotto Marzio; de hasonlóképp köztudott az is, hogy Janus Pannonius nyolc évig Ferrarában, Guarino da Verona iskolájában végezte tanulmányait. Hogy a magyar-olasz kapcsolatok nem kevésbé ismert, közelebbi példáját is említsük, gondolhatunk az olasz egység kialakulása idején Olaszországban szolgálatot teljesítő magyarokra, mint amilyenek többek között Türr István altábornagy, Dunyov István ezredes, a magyar légiót vezető Mogyoródy Adolf, stb. Az említetteken kívül még számos ismert és kevésbé ismert példát hozhatnánk, a két ország közötti kapcsolatok mélységeit, a mögöttük álló, több ponton is érintkező múltat érzékeltetni azonban talán ez a pár – magyar és olasz ember számára egyaránt ismerős – gondolat is elegendő.

Aki valamivel jobban ismeri a magyar történelmet – és/vagy Szeged történetét –, az azt is tudja, hogy az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc idején Kossuth Lajos alföldi toborzó útján a szegedi várba 1848. október 5-én tett látogatásakor szabadabbá nyilvánította az ott raboskodó olasz foglyokat (deportáltakat). Az azonban már vélhetőleg kevésbé ismeretes, hogy kik is voltak ezek az olasz foglyok, miért és mióta sínylődtek a várbörtön falai között, hogyan teltek mindennapjaik. E kérdések körülménye, a szegedi olasz foglyokról meglevő információk áttekintése pedig több szempontból is indokolt, és nem csupán mert ezek az adalékok is hozzátartoznak a két országot összekötő kapcsolatok táborához: az említett rabokról megemlékezni azért is föltöbb időszerű, mivel 2007. október 5-én a szegedi várban raboskodó olasz foglyokról megemlékező

emléktábla került elhelyezésre a vár fönnyaradt épületrészeinek, a „vízikapunak” falára.

A börtön

A még a törökök építette szegedi vár a 18. század második felében vált börtönné, Szeged pedig börtönvárossá. (A város e jellegzetessége a Csillag börtönnek köszönhetően napjainkra megmaradt.) Erődítmény jellegét az 1780. november 30-tól trónon levő II. József császár szüntette meg, majd előbb lebontását vagy raktárrá alakítását szorgalmazta. Miután azonban a város és az udvar nem tudott dűlőre jutni a vár tulajdonjogáról, II. József elrendelte, hogy egy részét fegyházzá és javítóintézeté alakítsák át. Így vált az épület északkeleti, *Zwinger*nek is nevezett része javítóintézeté, ahova – mivel II. József 1786-ban a halálbüntetést eltörölte¹ – hosszú vagy életfogytiglani büntetésre ítélt rabok kerültek. A börtön kialakításáról, a börtön kazamatáinak állapotáról jó leírást ad Veress D. Csaba:

A börtönnek kijelölt negyvenegy kazamata a vár északi és keleti várfala mentén volt. A téglaboltozatos és vastag földfedémmel fedett kazamaták külső fala előtt húzódott a 19 méter széles vizesárok. A kazamaták a sáncárok vizétől és az amúgy is magas talajvízszinttől állandóan nedvesek, bűzösek és penészesek voltak.²

Ilyen körülmények vártak tehát a szegedi várba kerülő rabokra, akiknek mind őrizetéről, mind ellátásáról, mind pedig napirendjéről szigorú rendelkezések születtek. Az elítélteket főként hajóvontatásra alkalmazták, később azonban „munkakörükbe” tartozott a fonás és a gyapjúkártyolás is. Az első rabok 1786 őszén érkeztek a tallósi (Pozsony vm.) fenyítőházából. Mikor azután 1787-ben a Habsburg Birodalom Oroszországgal szövetségben föllépett a Török Birodalom ellen, a

polgári elítéltek mellett nagyszámú török hadifogoly is került a börtönbe. Nem is olyan sokkal ezután, 1793. november 13-án érkezett a francia tisztekből álló első fogolyszállítmány, számuk pedig a rákövetkező években az 1792. április 12. óta tartó francia-Habsburg háborúk következtében egyre nőtt.³ Őket főleg hajóvontatással büntették a Maroson, s a lakossággal sem volt szabad érintkezniük. (Ennek oka – a szigor mellett – az általuk terjesztett járványoktól való félelem volt.) Ez a fegyelem idővel némileg föllazult, amiről a városi tanács 1814. évi tanácsülési jegyzőkönyve tájékoztat.⁴ Francia hadifoglyok mindenesetre egészen a francia háborúk végéig voltak Szegeden, az ezek befejeztét követő évtizedekben azonban a vár épülete folyamatosan pusztult.

A szegedi erősségnek következő „külföldi vendégei” már az olaszok: az épületet az 1792-től uralkodó I. Ferenc osztrák császár, magyar és cseh király jelölte ki 1831. február 18-i rendeletében a lombardiai és velencei tartományokból származó „bűnözők” számára.⁵ Ez okból némileg rendbe hozták a várat, majd 1833 tavaszán (föltehetőleg március elején⁶) megérkezett az első transzport.

Honnan érkeztek, hányan voltak?

A fogolyszállítmányok útnak indításáról már 1831 májusában értesítették Komárom, Arad és Szeged érdeinek parancsnokait, az első transzport azonban csak 1832. január 13-án ért Magyarországra, ekkor még Aradra. A kései érkezés oka az akkortájt dúló kolerajárvány volt. A foglyok száma mintegy 200-ra rúgott.⁷

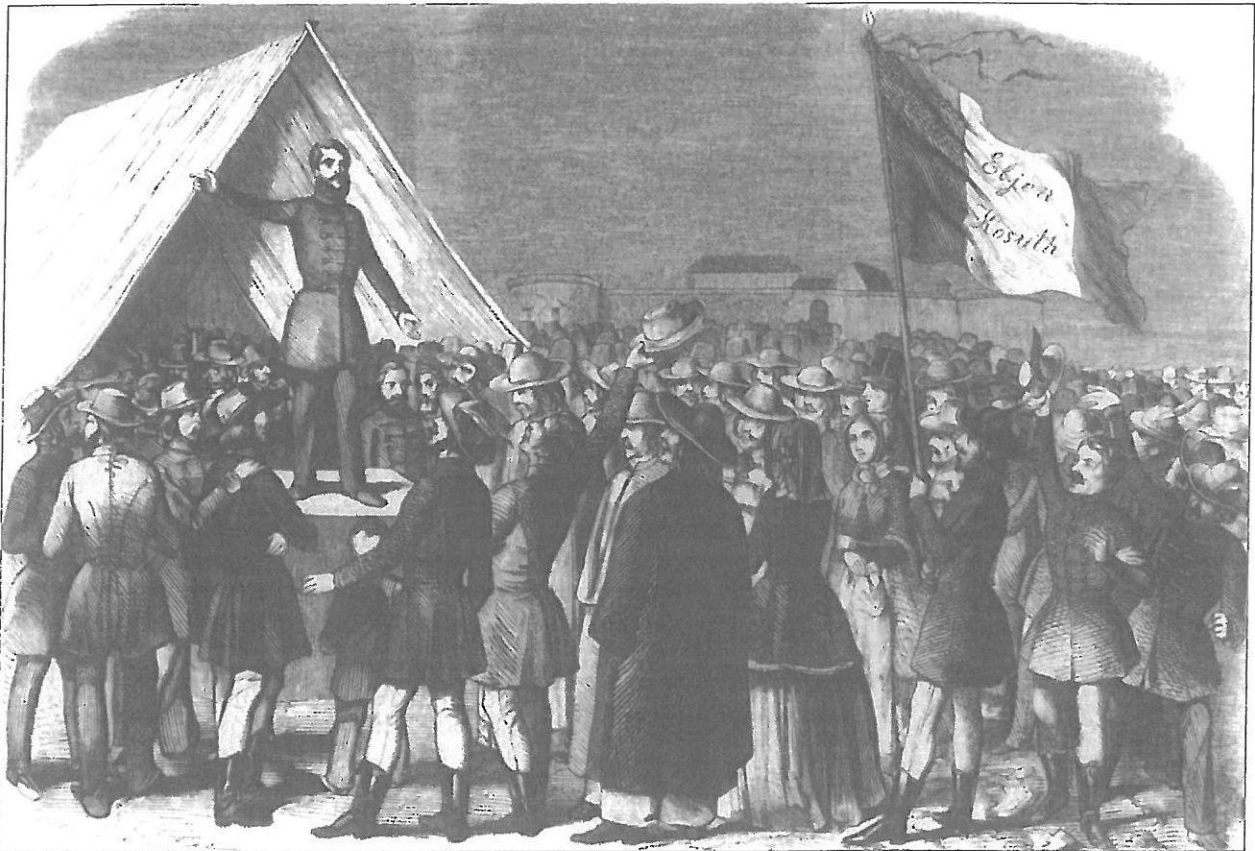
Később azonban az aradi intézetet bezárták, és az elítélteket a szegedi várban kialakított *Italianische Deportati Anstalt*ba (Olasz Deportáltak Intézete) irányították. Ennek oka többek között az volt, hogy a deportáltak egyetlen intézetben tartásához kisebb létszámú felügyelet is elegendő volt, és ez kevesebb anyagi kiadást is

jelentett, nem beszélve arról, hogy így az adminisztráció is csökkent.⁸ Alberto Gianola alaplítmányban részletesen beszámol a fogolyszállítmányok érkezéséről: eszerint a második transzport 1833 nyarán ért Szegedre – a deportáltak száma 227 volt, melyek közül húsz vagy megbetegedett a viszontagságos út során, és csak később ért a szegedi erősségbe, vagy elhalálozott. Ezt követte még további nyolc szállítmány: 1834-ben 97 elítélt, 1835-ben 77, 1837-ben 72, 1838-ban 49, 1841-ben 49; 18 került ide az 1843, újabb 18 az 1845, valamint 19 az 1847-es év során. Ez összesen 823 deportáltat jelent, ebből 467 érkezett Lombardia, 356 pedig Velence tartományból.⁹

Gianola emellett az egy-egy évben bekövetkező szabadulásokat is megemlíti: először 1837-ben 17 fogoly térhetett vissza hazájába; őket követte 1838-ban 2, 1841-ben 67, 1843-ban 48, 1845-ben 36, 1847-ben pedig 66. Ez összesen 236 foglyot tesz, ebből 143 volt lombardiai, és 93 volt velencei. E szabadulások, valamint a számos elhalálozás következtében 1848-ban mintegy 400 rab volt a szegedi várban. Ezek ősszel szabadultak, a szabadságharc eseményei hatására.⁹

Kik és miért – politikai foglyok vagy bűnözők?

Mindmáig eltérnek a vélemények (és nincs egyértelműen tisztázva), hogy az 1833 márciusától 1848 októberéig a várban raboskodó olaszok politikai foglyok voltak-e vagy sem. A közvélemény gyakran *carbonarinak* („szénégetők”) nevezte őket (így például Abonyi Lajos is „carbonari” foglyokról szól emlékezésében), és nevezi olykor még ma is – a carbonari mozgalom azonban szicíliai eredetű, s bár szélesebb körben is elterjedt (így akár északon is találhatott követőket), nem valószínű, hogy az említett rabok ennek tagjai közül kerültek volna ki.¹⁰

Kossuth Szegeden

Az olaszok deportálásáról szóló császári rendeletről az 1839. április 30-án kelt leírásból tájékozódhatunk:

I. Ferenc császár Ő Felseége 1831. február 18-ról kelt magas parancsával elrendelni méltóztatott, hogy Olaszország polgári nyugalmanak és rendjének fönntartása végett Olaszország lombárdiai valamint velencei tartományainak is valamennyi ügynevezett rossz magaviseletű egyénei hazájukból Magyarországra a szegedi erősségbe szállíttassanak. Ezen magas parancs következtében az elhagyott szegedi erősség azonnal ismét lakható állapotba hozatott és erre a célra berendeztetett.

Ezen létesített intézetnek célja az olyan egyének erkölcsi javítása, a kik Olaszországban kellő vallás-oktatás hiánya vagy szegénység és mesterségnek nem tudása miatt és velük született lustaság és feslettség miatt munkakerülő, erkölcstelen életet folytattak – ezen okból mindenféle bűnre adták magukat, úgy hogy ennél fogva legtöbbször több bűntettben váltak gyanússá, de azok nem bizonyultak reájuk. Ennél fogva az a legmagasabb szándék, hogy szorgalmas vallásitanítás, fáradhatatlan oktatás által ezek az egyének megjavíttassanak, szigorral rendhez és munkássághoz szoktattassanak és hogy oda kell törekedni, hogy ezeket a rossz embereket idővel hazájuknak mint jó és munkás állampolgárokat lehessen visszaadni.¹¹

Mint látjuk, nem esik szó arról, hogy az elítéltek politikai foglyok volnának, az eredeti német szöveg is csak *malvivents*-ként (gonosztevő) említi őket. Ebből azonban nem lehet (és nem is szabad) egyöntetű véleményt formálnunk, hiszen még ha politikai foglyokról lett volna is szó, a hatalmi vezetés ezt vélhetően nem „híresztelte” volna, ahogy arra korábban már volt precedens.¹² A leírás mindenestre arra enged következtetni, hogy a szegedi olasz foglyok csupán közönséges bűnözők voltak – nem így az a tény, hogy ennek ellenére több százuk még 15 év múltán is a várban raboskodott. Ha valóban az erkölcsi megjavításuk lett volna a cél, jó magaviselet esetén szabadulásuknak három év elteltével el kellett volna következnie.¹³ De ennél általában az amnesztiát nyert elítéltek is jóval hosszabb ideig voltak elzárva. Vajon mi az igazság az olasz foglyok kilétéről?

Vajna Károly politikai foglyoknak véli őket;¹⁴ hasonlóképp gondolja Albrecht Gyula a Vajna által is jegyzett, 1852-ből való „Felsőleges Császárhoz intézett felterjesztés” alapján (ebben a foglyok „olasz Carbonarik”-ként szerepeltek), továbbá az abszolút uralomnak azon nagy múltú hagyományára hivatkozva, hogy a politikai ellenségeit külföldre deportálta.¹⁵ Hasonló következtetésre adhat okot a foglyok már említett, hosszú távú rabsága is.

De ezzel ellentétes állásponttal is találkozunk: így például Ráth-Végh István a *Compagnia della Teppa* („Gyep Társasága”) tagjainak véli őket: ez az olasz fiatalság „selejtjét” tömörítő milánói garázda társaság volt. A tagok az esti órákban egy

gyepes térségen gyűltek össze (innen a nevük), és onnan indultak el garázdaújtjukra, mivel „a rend tagjai kötelesek voltak minden embert eldöngöztetni, aki az éjszaka sötétjében az utcán elébük került”.¹⁶ A rendőrség – mivel elsősorban titkos politikai szervezetek után kémlelt – egy ideig nemigen törődött velük, s így egyre merészebb dolgokra vállalkoztak. Nem csupán családi otthonokba törtek be, de még az is megesett, hogy a Milánóban

a szerelmi pályán önállóan működő hölgy[ek közül] egy éjszaka összedetk *tíz* és zárt kocsiokban elhajtattak velük az elnök falusi jószágára [...] Az a dolog vejeje, hogy erre már a botrány kirobbant. A rendőrség kénytelen volt kinyitni a szemét, rácsapott a lobogó vérű ifjakra és lakat alá tette a gyep valamennyi lovagját.¹⁷

Ráth-Végh tehát e társaság tagjaival azonosította a szegedi foglyokat, és elvetette politikai minőségük lehetőségét, egyrészt Ferenc császár rendelete alapján, amely épp *Lombardiát* említi, másrészt pedig, mivel szerinte „Bécs nem mert volna olasz hazafiakat éppenséggel Magyarországra küldeni; azokat Kufstein és Spielberg kazamatái nyelték el a magyar rabokkal együtt.” Továbbá megjegyezte, hogy „a tömeges beutalás arra vall, hogy nem egyenként fogdosták össze Lombardia-szerte a rosszra hajlamos férfiakat, hanem egyszerre csaphattak le valamely közösségükre.”¹⁸

Gianola sem tartja egyértelműnek a foglyok „státusának” megállapíthatóságát, ellenben óvatosságra int a „politikai” jelző használatában és értelmezésében.¹⁹ Mint megjegyzi, és ahogy az az általa vizsgált anyagokból kiderült, az olasz deportáltak a bécsi dokumentumokban többször *malvivents* és más, politikai minőségről nem tanúskodó neveken, a magyar írásokban ezzel szemben *status captivi* („államfogoly”), *politikai* vagy *politikus foglyok*ként szerepelnek. De még az olasz források is gyakran *deportati politici* („politikai deportáltak”) néven említik őket. Gianola azonban fölhívja a figyelmet a *politikai* („politico”) jelző korabeli használatára, amely akkor más: *poliziesco*, vagyis „rendőri”, „rendőrségi” jelentéssel bírt. Így *politiconak* neveztek minden olyan rendeletet, idézést stb., amellyel a rendőrség a gonosztevőkkel szemben föllépett. Tehát nem az elkövetett *büntett* minősége miatt vált egy bűncselekmény politikáivá, hanem a büntetést kiszabó *politikai* vagy *rendőri szervek* („autoritá politiche o di polizia”) következtében. Föltételezhető tehát, hogy az olasz deportáltak is ez okból kapták a politikai jelzőt. Azt is megjegyzi viszont, hogy mindennek ellenére bizonyos szempontból mégis politikai foglyoknak lehet őket tekinteni: mégpedig amennyiben a kétes vagy zavaró elemek eltávolítása a lombardiai és velencei hatóságok egyfajta megelőző és politikai megmozdulásoktól való félelmetől táplált intézkedése volt. A veszélyes elemek eltávolításával (amelyek netán még hajlamosabbak is fölkeltést szítani) a hatóságok eredményesebben tudták végezni munkájukat, főképpen pedig védeni az osztrák uralmat. Ilyen szempontból tehát politikai foglyokról beszélhetünk, de mint látjuk, ez esetben sem az elkövetett büntett minősége alapján, hanem az intézkedések politikai motiváltsága miatt.

Az olaszok „státusa” körüli vita mindene-

setre nem új keletű: ahogy az a kormányközi levelezésekből és a képviselőháznak a szegedi foglyok kiszabadítására és elszállítására irányuló próbálkozásai dokumentációjából is kitűnik, kilétükről már rabságuk idején is eltértek a vélemények. Jól mutatja ezt az osztrák és a magyar forrásokban található, már említett eltérő szóhasználat. Az osztrák elnyomás alatt álló, nemzeti törekvéseitől fűtött magyar nép és közvélemény lelkiületével természetesen jobban összeillett, ha politikai foglyokként tekint a közös ellenség által sújtott olaszokra, az egyre növekvő függetlenségi igénnyel föllépő magyar politikai elit pedig részben talán éppen ezért is foglalkozott olyan sokat az ügyükkel, hiszen ez is a Habsburg-uralom ellen irányuló magyar szellemiség és az olasz-magyar sorsközösség újabb megmutatkozása volt. Sajnos azonban arra, hogy a deportáltak milyen minőségben voltak elzárva a szegedi várban, nem derült egyértelműen fény: maga Kossuth is megjegyzi az országgyűlés előtt 1848. október 10-én tartott beszédeben: „Nagyon sajnálom, hogy minden igyekeztem mellett is nem adhatok a háznak arra nézve felvilágosítást, hogy minémű foglyok ezek, politikai foglyok-e vagy sem.”²⁰

Élet a börtönben²¹

Akár politikai foglyokról, akár közönséges bűnözőkről volt szó, egy bizonyos: a Szegedre deportált olaszoknak hosszú éveket kellett raboskodniuk a *Zwinger*ben, mégpedig szigorú szabályok között. Ellátásukról, mindennapi életükről a már említett 1839. április 30-án kelt leírás nyújt fölvilágosítást. Mint mondtuk, a rabok kazamatákba voltak beosztva, mégpedig 50-60 fős szakaszokként. Fölügyeletüket három-három szakaszonként egy foglár és öt felügyelő látta el. A börtön őrzetével továbbá – a szökések megelőzésére, mivel a rég épült várfalai nem nyújtottak ezek ellen elegendő biztonságot – naponként egy tiszt és 150 ór volt megbízva.²²

A foglyok a kazamatákban külön ágyakon, fapriccseken aludtak, ehhez szalmazsák, egy téli pokróc, két lepedő és egy szalmával töltött fejpárna járt. Télen és nyáron az évszaknak megfelelő ruházatot kaptak.²³

Napirendjük szintén szigorúan szabályozva volt. A hajnali fél öt órai ébresztő és mosakodás után, öt órakor imával és reggelivel kezdték a napot, majd fél hatkor munkába vezették őket, amely főleg iparos-kézműves tevékenységet jelentett. Ha valaki értett már valami mesterséghez, arra alkalmazták; ha nem, fonásra tanították. Az intézet egyébként minden szükséges dolgot a rabokkal készítettet el. Így volt olyan deportált, aki a konyhában dolgozott; aki lakatos-, asztalos- vagy cipész-munkát végzett. Voltak továbbá csontművesek, borbélyok, kőművesek, esztergályosok, szíjgyártók stb.²⁴ Munka közben tilos volt a beszélgetés, erre csak a szünetekben volt lehetőség. 11-ig dolgoztak, ekkor fősorakoztak, majd imádkozás után megkapták ételadagjukat. A „szabadidő” délután egy óráig tartott, ekkor ismét dolgozni mentek, csaknem sötétedésig. Ez előtt negyed órával újabb sorakozó után ima következett, majd a rabok egyenként kazamatáikba vonultak, miközben megszámlálták őket. Mind reggel, mind este megvizsgálták minden deportáltat, hogy nem sajátított-e el bármiféle munkaanyagot vagy szerszámot, nincsen-e nála tiltott holmi (pl. kés).

Szombat délután valamint vasár- és ünnepnapokon szabadidejük volt. Az utóbbiakon reggel

nyolc és délután három órakor az udvar közepén található templomba kellett menniük.

Az a deportált, akinek a magaviseletével gondok merültek föl, büntetést kapott: ez lehetett fogság, kurta vasra verés, szigorított fogság erre a célra épített sötét lyukban, böjt (kenyérrel és vízzel), pálcacsapás. Ha nagyobb volt a vétség, „bűnfenyítő vizsgálat” következett, melyet a helyőrségi hadnagy és két polgári ülnök vezetett.

A foglyok egyébként munkájukért fizetést kaptak: ennek fele („ruhakoptatás fejében”) a kincstárra szállt, negyede letétben maradt a javukra, negyedét pedig kézhez kapták. Hasonlóképpen, ha otthonról kaptak pénzt (mert levelezni szabad volt, de az igazgatóságnak mindenről be kellett számolni), ezt az igazgatóság vette át, és juttatta az elítéltekhez, de sohasem egy összegben. Ha pénzükből vásárolni szerettek volna maguknak (pl. gyümölcsöt, tejet), a felügyelők közvetítésével tehettek.

Ahogy Herbich János közléséből megtudhatjuk, bilincset nem viseltek,²⁵ később pedig némelyek kellő kísérettel olykor halászni is kimehettek a Tisza-partra, vagy kecskebékát fogni a Csöpörke-tóra.

A városi lakosság rokonszenvvel viseltetett az olaszok iránt: „a nép [...] általában nagyon szeretete az olasz foglyokat. A látogatók, amikor csak lehetett, élelmiszert, főként pedig dohányt csempésztek be nekik.”²⁶ Hozzájárult ehhez az is, hogy az olaszok készítette cikkekből a szegediek gyakran vásároltak. E célból ugyanis minden héten két alkalommal, délután 2-től estig szabad bejárásuk volt a várba. Nem beszélve karácsonykor az olaszoknak Jézus életét és halálát bemutató passiójátékáról és más, nyári mutatványokról, melyekre csak úgy tolongott a közönség; vagy a foglyok énekléséről a várbéli kápolnában, amelyre szintén számos városi lakos volt kíváncsi.

Nem sok szökésről tudunk: Vagner Károly csak szökési kísérletet említ, szökést azonban nem, Herbich pedig csupán egyetlen szökésről szól. Vajna is csak egy alkalmat említ: „1838. június 20-án de. négyen szöktek meg. Hármat visszahoztak, a negyediket: Colleoni Bartolót nem sikerült elfogni.”²⁷

Intézkedések az olaszok ügyében – Kossuth a szegedi várban²⁸

Mint említettük, a magyarok rokonszenvvel viseltettek az olaszokkal szemben – és nem csupán a szegedi városiak, hanem a politikai közvélemény is. Ügyük iránt különösképp akkor nőtt meg az érdeklődés országgyűlési szinten is, amikor az I. Ferenc után 1838-ban trónra lépő V. Ferdinánd amnesztiát adott a politikai foglyoknak, és ezt a szegedi olaszok nem kapták meg – annak ellenére, hogy a helytartótanács *status captivi*-nek, államfoglyoknak minősítette őket. A latin nyelvű hivatalos levelezésben is mindig így szerepeltek.

Ügyüket az 1839–40. évi pozsonyi országgyűlés is napirendre tűzte. Csongrád megye küldöttei – köztük Kárász István és Klauzál Gábor – és az alsótábla kérelmezték a kegyelmet az olaszoknak. A többszöri kérelmet a főrendek, majd József főherceg nádor, királyi helytartó is elutasította, mondván, hogy a szegedi vár olaszai nem politikai foglyok, hanem közönséges bűntettekért lettek elítélve. Ekkor a rendek azt kérték, hogy ha mégis volnának közöttük politikai minőségben, akkor legalább azok szabadulhassanak. A főrendek

azonban a nádor válaszára hivatkozva ezt a kérelmet is elutasították.

A deportáltak ügye 1848-ban került ismét elő. Kossuth már márciusban indítványozta a pozsonyi országgyűlésen, hogy az olasz és lengyel politikai foglyokat bocsássák szabadon.²⁹ A dolog ekkor sem alakult zökkenőmentesen: jóllehet március végén a Spielberg börtönében sínylődő lengyelek és olaszok megkapták a császári amnesztiát, a szegediek továbbra is rabok maradtak. Ekkor Deák Ferenc próbálkozott eljárni ügyükben. Előbb közvetlenül a királyhoz fordult. Június elején azonban Latour hadügyminiszter azt közölte, hogy a lombard-velencei tartomány súlyos helyzete (így például a március 18-i milánói fölkelés okozta nyugtalanságok) miatt nem tartja megoldhatónak hazaszállításukat, más erősségben pedig nincs számukra hely. Ekkor Deák a kormányhoz fordulva tett újabb kísérletet: államtitkára, Ghyczy Kálmán fogalmazta meg Esterházy Pálnak, a király személye körüli miniszternek a levelet (június 27.), melyben arra kérte, próbáljon fényt deríteni a szegedi olaszok státusára, s ha politikai foglyok volnának, járjon közben szabadulásukért.

Az olaszok sorsa azonban nem csupán a kormányt foglalkoztatta: Deák június 17-én továbbította az ügyet Ghyczynek, a neki szóló átirat külzetén pedig (Ghyczy kézírásával) ez olvasható: „*Petőffy petíciója praeferenter kikeresendő.*” Bár a petíció szövege nem ismeretes, de mindebből kitűnik, hogy Petőfi is törődött a szegedi olaszokkal.³⁰ Emellett pedig Szeged városát is foglalkoztatta a dolog, főleg mivel a rabok őrzése sok száz sorkatonát igényelt, akikre máshol nagyobb szükség lett volna. Az olaszok érdekében itt Kárász Benjámint főispán és Vadász Manó polgármester próbált intézkedni.

Mivel Bécsből nem érkezett válasz, Batthyány Lajos miniszterelnök levelet intézett az Esterházyt helyettesítő Pulszky Ferenchez, melyben arról az elhatározásáról tájékoztatta, hogy a foglyokat Bécsbe szállíttassa, mivel semmi nem indokolja magyarországi őrizetüket.³¹ Pulszky augusztus 20-án továbbította az üzenetet, amelyre az új osztrák igazságügy-miniszter, Alexander Bach már 25-én válaszolt. Közölte: az iratok között nem találta nyomát, hogy az olaszokat bíró előtt elítélték volna, ellenben ami miatt fogva tartják őket: „rendzavarásra való javíthatatlan hajlamuk”.³² Kérte átszállításuk elhalasztását. Mire a levél megérkezett, Batthyány és Deák épp Bécs felé tartott, s így Klauzál Gábor válaszolt rá: hozzájárult, hogy a foglyok szeptember végéig Szegeden maradjanak, de közölte, hogy a költségeket az osztrák kormánynak meg kell majd térítenie.

Az olasz rabokat azonban szeptember végén sem szállították el. Oka részben az országának a horvát invázió miatt támadt háborús helyzete és gondja volt. Így, miután Batthyány szeptember 29-én elhagyta az országot, s a szegedi vár deportáltjainak ügye az Országos Honvédelmi Bizottmány hatáskörébe került, szeptember 30-án *Nyílt rendelet* közölte Szeged városával, hogy a foglyokat tíz napon belül Félegyházán, Kecskeméten és Pesten keresztül Bécs felé indítják.

Erről azonban az alföldi toborzótúrán tartózkodó Kossuth vélhetően nem értesült. Erre utal a Honvédelmi Bizottmánynak Hódmezővásárhelyről október 3-án írt jelentése is, melyben a következőről tájékoztat: „[Szegeden] valamit csináltak az olasz deportatikkal, kiknek őrzésére

naponta 900 nemzetőr vesztegettetik.”³³ Október 4-én ért a városba, 5-én pedig dél körül meglátogatta a szegedi erősséget, és szabaddá nyilvánította az itt raboskodó olaszokat. Erről, az olaszok nagy örömeiről és hálájáról Reizner a következőképpen számol be:

Leírhatatlan tomboló öröm és sírás tört ki a szerencsétleneken, kik már a szabadulás reményét is elvesztették. Kossuthot térdelve körül karolgtatták s alig bírt közülök kiszabadulni s hálálkodásuk elől kitérni. Börtöneiket nyomban elhagyták s a városban „Evviva Kossuth!” kiáltásokkal elszéledtek.³⁴

Kossuth egyidejűleg utasította az intézet parancsnokát, Geropoldit a foglyok elszállításáról.

Szabadulás után

Az egykori rabokat október 9-én hajnalban indították útnak gőzhajón Szolnok felé, majd onnan vonaton érkeztek 10-én Pestre. Számuk 388 volt. 12-en betegség miatt Szegeden maradtak, s csak október második felében érkeztek a fővárosba.³⁵ Ügyüket – ekkor még őrizet alatt álltak – október 10-én tárgyalta az országgyűlés. A Honvédelmi Bizottmány feladataul tűzték ki a sorsukról való döntést. Hivatalos szabadon bocsátásuk október 22–23-ra tehető.³⁶

Ez utáni sorsukról többnyire azt olvashatjuk, hogy míg egy részük visszatért hazájába, sokan közülük katonának álltak a magyar ügy oldalán. Ahogy Urbán közli, egy véletlen következtében lehet némi elképzelésünk a fegyvert ragadó olaszok számáról: a forrásokból ugyanis az derül ki, hogy november végén közülük 64-en tartózkodtak a fővároson kívül – minden bizonnyal tehát ennyi lehetett a száma azoknak, akik csatlakoztak a magyar szabadságért folytatott harcokhoz,³⁷ talán így is elégtételt véve az osztrák vezetés okozta eddigi sérelmeikért. Közülük volt, aki honvéddnek állt, legtöbbjük azonban a Ceccopieri altábornagy nevét viselő 23. olasz gyalogezredhez, majd az Alessandro Monti vezette olasz légióhoz csatlakozott.³⁸

Monti serege hősiességgel harcolt a magyar ügy oldalán. Az 1849. augusztus 5-i szőregi csatában tanúsított áldozatvállalásuk előtt tiszteleg a szőregi Hősök terén álló hősi emlékművön látható emléktábla,³⁹ melyet 1928-ban a község háza (ma a Szeged Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatal kirendeltsége) falán helyeztek el, majd 1949-ben, az ütközet 100. évfordulóján került jelenlegi helyére; vagy a szintén Szőregen található, szőregi csatáról megemlékező emlékkereszt, talapzatán a fölirattal: „Itt nyugszik a kamaratöltés lábánál tömegsírból az 1849. augusztus 5-i szőregi csatában elesett mintegy 250 magyar, lengyel, olasz szabadságharcos.” De az olasz legionáriusok emlékét (is) őrizi a Szegeden az Aradi vértanúk terén, az SZTE Természettudományi Karának Dékáni Hivatala előtt álló emlékoszlop is; éppúgy, mint az újszegedi-újszőregi Légió utca neve.⁴⁰

Akik az olaszok közül a fővárosban maradtak, minden bizonnyal nem azonnal indultak hazájukba, hiszen ehhez nem voltak túl kedvezők az észak-itáliai viszonyok (sem).⁴¹ Annyi bizonyos, hogy egy részük még 1849 elején is a fővárosban tartózkodott. Erre osztrák hadbírósi iratok engednek következtetni.⁴²

Emléktábla a várra

Az akkori közös ellenség, az osztrák hatalom által száműzött, Szegeden bebörtönzött olaszokra emlékezve most emléktábla készült a vár megmaradt épületrészének falára. Ezzel a közvélemény sok korábbi javaslata és próbálkozása talán meghallgatásra. Emléktábla elhelyezését többször indítványozta már Palásti László a francia, és Péter László az olasz foglyok számára.

Mint már többször említettük, a magyarok szimpátiával viseltettek az olasz nemzet Szegedre deportált szerencsétlen tagjai iránt. Ennek nyomai pedig irodalmunkban is föllelhetők: jól mutatja ezt Abonyi Lajos már említett elbeszélése; de – amint Madarász Imre megjegyzi – a Kossuth látogatásakor kitörő öröm pillanatairól érzékletes leírást ad Móricz Zsigmond is *Rózsa Sándor össze-*

vonja a szemöldökét című művében;⁴³ börtönbeli életüket, szabadulásukat és a sorsuk körül zajló parlamenti vitákat pedig Tóth Béla dolgozta föl egyedülálló módon *In prigione – Olaszok a szegedi várban* című történelmi regényében.⁴⁴ Hogy Szegeden járva a magyar és olasz látogató – de természetesen más nemzetiségű is – egyaránt méltóképp megemlékezhesék róluk, hirdesse az irodalmi vonatkozások mellett egyben emléktábla is az olasz deportáltakkal együttérző szegediek (és magyarok) „talán testvéreikkel” rokon lelkületét, a két népet egymáshoz fűző és összetartó, a magyar és olasz szabadságküzdelmekben egyaránt kölcsönösen megmutatkozó testvériséget, a szabadulásuk után a magyar ügyért harcoló olaszok áldozatvállalásáért kijáró köszönetet.

Mátyás Dénes

Bibliográfia

- Abonyi Lajos, *A szegedi olasz foglyok*, in A Dugonics-Társaság Könyvei, évkönyv, 1896–97, 5. k. Szeged, A Dugonics-Társaság kiadása, 1898, 163–183.
- Albrecht Gyula, „*Evviva Kossuth!*” – *Olasz rabok szabadítója*, Szeged, 16. évf. 4. sz. 2004 (április), 33–35.
- Berkó István, *Az 1848/49. évi magyar szabadságharc olasz légiója*, Hadtörténelmi Közlemények, 27. k. 1926, 443–479.
- Böhm Jakab, *A Hadtörténelmi Levéltár őrzetében levő Cs. Kir. eredetű fondok az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc, illetőleg az abszolutizmus idejéből*, Hadtörténelmi Közlemények 2, 27. évf. 1980, 263–292.
- Gianola, Alberto, *Deportati lombardo-veneti ad Arad e Szeged dal 1832 al 1848*, Estratto dalla rivista «Corvina», Vol. 21-24 (1931-1932), 1933, 1–16.
- *Deportati lombardo-veneti in Ungheria dal 1832 al 1848*, Modena, Società Tip. Modenese, 1934.
- Horváth Mihály, *Magyarország függetlenségi harcának története*, 1. k. Genf, Puky Miklósnál, 1865.
- Kossuth Lajos összes munkái, 13, Bp. Akadémiai Kiadó, 1952.
- Madarász Imre, *Magyar-olasz tavasz. Az 1848-49-es magyar forradalom és szabadságharc visszhangja az olasz irodalomban*, Nagyvilág, 43. évf. 5-6 sz. 1998 (május-június), 317–325.
- Móricz Zsigmond, *Rózsa Sándor összevonja szemöldökét*, Bp. Szépirodalmi Kiadó, 1971.
- Palásti László, *A francia forradalmi hadsereg katonáinak szegedi hadifogsága*, Somogyi-könyvtári műhely, 21. évf. 2. sz. 1982, 45–53.
- Pesti Hírlap*, 1848. október 12, 185. sz.
- Péter László, *Francia és olasz foglyok Szegeden – Emléktáblák a Várra*, Szeged, 16. évf. 4. sz. 2004 (április), 36–37.
- *Szeged és Európa*, in P. L. : Szegedi seregszámla. Válogatott írások, Szeged, Bába és Társai Kft, 1999, 7–15.
- *Szegedi utcanevek 1848-49 hőseiről*, in P. L. : *i m.* Szeged, Bába és Társai Kft, 1999, 178–187.
- *Városunk nemzetközi hagyományai*, in P. L. : Szőregi délutánok. Írások Szegedről, Bp. Püski, 1994, 62–66.
- Ráth-Végh István, *A szegedi olasz foglyok*, in R.-V. I. : Mendemondák és történelmi hazugságok, Bp. »Művelt Nép« Tudományos és Ismeretterjesztő Könyvkiadó, 1956, 116–121.
- Reizner János, *A régi Szeged*, 1. k. Szeged, Burger Gusztáv és Társánál, 1884.
- *Szeged története*, 2. k. Szeged, Szeged Szab. Kir. Város Közönsége, 1899.
- Szántó Imre, *Szeged az 1848/49-es forradalom és a szabadságharc idején*, in Tanulmányok Csongrád megye történetéből 11, Szeged, Szegedi Nyomda, 1987.
- Szeged története 1686-1849*, szerk. Farkas József, Szeged, Somogyi-könyvtár, 1985.
- Szeremlei Samu, *Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéből*, Pest, Emich Gusztáv m. akad. nyomdásznál, 1867.
- Tonelli Sándor, *Carbonari*, Délmagyarország, 6. évf. 61. sz. 1930. március 15, 7.
- Tóth Béla, *In prigione – Olaszok a szegedi várban*, Szeged, Bába és Társai Kiadó, 2000.
- Urbán Aladár, *Kossuth Lajos és a szegedi olasz foglyok kiszabadítása 1848 októberében*, Századok. A Magyar Történelmi Társulat folyóirata, 128. évf. 5. sz. 1994.
- *Petőfi-mozaiak 1848-ból*, Irodalomtörténet, 1983, 941–955.
- Vajna Károly, *Hazai régi büntetések*, 1. k. Bp. Lórintz János Univer Könyvnyomdája, 1906.
- *i m.* 2. k. Bp. Lórintz János Univer Könyvnyomdája, 1907.
- Veress D. Csaba, *A szegedi vár*, Bp. Zrínyi Katonai Kiadó, 1986.

- ¹ Az 1786. október 30-án kelt leirat szövege így szól: „Mivel a halálbüntetésnek koránt sincs meg az a hatása, melyet a tartós és nehéz munka előidézni szokott, minthogy amaz gyorsan elmúlik és csakhamar feledésbe megy, ez azonban mindenkinek örökké a szeme előtt lebeg, ennél fogva azok a gonosztevők, akikre a jövőben halálbüntetést szabnak ki, előzetes megbélyegzés után pálcacsapással fenyttesenek meg, azután a büntett mértékéhez képest, életfogytiglani hájvontatásra vagy a szegedi fenytőházban való örökös leláncoltatásra ítéltessenek.” L. Ráth-Végh István: *A szegedi olasz foglyok*, in R.-V. I.: *Mendemondák és történelmi hazugságok*, Bp. »Művelt Nép« Tudományos és Ismeretterjesztő Könyvkiadó, 1956, 120.
- ² Veress D. Csaba: *A szegedi vár*, Bp. Zrínyi Katonai Kiadó, 1986, 136.
- ³ A szegedi várba szállított francia hadifoglyokról, börtönvevekről Palásti László írt alapos tanulmányt: *A francia forradalmi hadsereg katonáinak szegedi hadifogsága*, Somogyi-könyvtári Műhely, 21. évf. 2. sz. 1982, 45–53.
- ⁴ A jegyzőkönyv szövegéről l. Veress: *i. m.* 141.
- ⁵ E tartományok „rendzavaróinak” Magyarországra deportálása Rainer alkirály ötlete volt még 1830-ban. Az első intézkedésekről l. Alberto Gianola átfogó monográfiájának első fejezetét: *Deportati lombardo-veneti in Ungheria dal 1832 al 1848*, Modena, Società Tip. Modenese, 1934, 1–36. Gianola egy 1933-i tanulmányában már foglalkozott a Magyarországra szállított lombard-velencei foglyok ügyével: *Deportati lombardo-veneti ad Arad e Szeged dal 1832 al 1848*, Estratto dalla rivista »Corvina«, Vol. 21–24 (1931–1932), 1933, 1–16; ennek eredményeit fölhasználja könyvében is. A Szegedre deportált olaszokról egyébként először Abonyi Lajos írt hosszabb elbeszélést 1898-ban: *A szegedi olasz foglyok*, in A Dugonics-Társaság könyvei, évkönyv, 1896–97, 5. k. Szeged, A Dugonics-Társaság kiadása, 1898, 163–83.
- ⁶ Veress március elejére teszi az olaszok megérkezését: *i. m.* 142. Hasonló véleményen van Péter László: *Francia és olasz foglyok Szegeden – Emlékiablák a Várra*, Szeged, 16. évf. 4. sz. 2004 (április), 37. Vajna Károly nem szolgál pontos információval érkezésük idejéről, de valószínűnek tartja, hogy májusban már a várban voltak: *Hazai régi büntetések*, 1. k. Bp. Lórintz János Univer. Könyvnyomdája, 1906, 591–592. Gianola szintén így vélekedik: *i. m.* (1934), 61.
- ⁷ Gianola részletesen értekezik az olaszok első csoportjának útjáról, s eredeti számukat 197 főben állapítja meg, melyek közül aztán – némelyek megbetegedése vagy elhalálása miatt – 191 ért januárban Aradra. Az első fogolyzállítvány Szegedre való áthelyezése előtti sorsáról l. Gianola: *i. m.* (1934), 37–58. Vajna szintén 191 főt említ: *i. m.* 591. Érkezésükről l. még Urbán Aladár: *Kossuth Lajos és a szegedi olasz foglyok kiszabadítása 1848 októberében*, Századok. A Magyar Történelmi Társulat folyóirata, 128. évf. 5. sz. 1994, 874; Veress: *i. m.* 142.
- ⁸ L. Gianola: *i. m.* (1934), 47.
- ⁹ A fogolytranszportokról és a szabadulásokról l. Gianola már említett 1934-i monográfiáját, melyben – egy-egy évet külön-külön vizsgálva – részletesen tájékoztat a deportáltak és a szabadultak szállítmányainak útvonaláról, az indulások és érkezések időpontjairól, az utazás viszonyosságairól, a csoportok kíséretéről valamint a transzportok lombardiai megvelencei rabjainak számáról. L. továbbá: Uő: *i. m.* (1933), 1–2. Az első transzport kíséretéről egyébként Vajna is tájékoztatást nyújt: *uo.* (2. jegyzet). A rabok számáról – különös tekintettel az 1848-ban szabaddá nyilvánítottakéra –, a források némileg eltérő adatokkal szolgálnak, melynek oka a kor dokumentumaiban is föllelhető eltérés. Ahogy Urbán Aladár is megjegyzi: „Batthyány [1848.] augusztus 15-i levele 500 foglyot említ, Kossuth beszámolójában 480 főről beszél; az országgyűlési határozat már csak 400 foglyot említ.” Urbán: *i. m.* 886 (24. jegyzet). L. továbbá a 29. jegyzet.
- ¹⁰ „a carbonarók (szénégetők), függetlenségi és forradalmi titkos szervezet tagjai, szicíliaiak voltak, nem észak-itáliaiak.” Péter László: *uo.* A carbonari mozgalomról l. még: Tonelli Sándor: *Carbonari*, Délmagyarország, 6. évf. 61. sz. 1930. március 15., 7. „Carbonari volt a nevük bizonyos titkos forradalmi társaságok tagjainak, melyek aktív

szerepet játszottak Olaszország és Franciaország történetében a 19-ik század elején. [...] Céljuk volt az ország felszabadítása az idegen uralom alól és az alkotmányos szabadság elérése [...]” Tonelli ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy „a carbonarizmus megerősödött és kiterjedt Olaszország többi részére is”. Ez alapján akár az is elképzelhető (jóllehet nem túl valószínű), hogy a szegedi olasz foglyok (ha nem mindnek is, de némelyiküknek) közül volt a carbonari mozgalomhoz. Tonelli írását közli Tóth Béla is: *In prigione – Olaszok a szegedi várban*, Szeged, Bába és Társai Kiadó, 2000, 131–133.

¹¹ A teljes leírás magyarra fordított szövegét l. Vajna: *i. m.* 599–603. Az eredeti német szöveget: *i. m.* 2. k. (1907), 473–478. Az 1. kötetben található anyag egy részét közli Tóth Béla is: *i. m.* 115–130.

¹² „mert az Osztrák Birodalomban az a szokás, hogy „akik politikai vétségért zártak el, nem mint olyanok szoktak a köz tudomására jutni”. Urbán: *i. m.* 876.

¹³ Szabály szerint azokat, akik három évet büntetés nélkül valamennyi főlebbvalójuk meglegedésére töltöttek ki, szabadon kellene bocsátani, eddig [1839. április 30-ig] azonban 650 deportált közül csak 21-et bocsátottak el. – És e tekintetben az olasz kormánynak saját nézete kell hogy legyen; mert a három évi idő nem tartatik meg.” Vajna: *i. m.* (1906), 602. L. még Urbán: *uo.*

¹⁴ Vajna: *i. m.* (1906), 592.

¹⁵ Albrecht Gyula: „*Evviva Kossuth!*” – *Olasz rabok szabadítója*, Szeged, 16. évf. 4. sz. 2004 (április), 33.

¹⁶ Ráth-Végh: *i. m.* 119.

¹⁷ Ráth-Végh: *i. m.* 119–120.

¹⁸ Ráth-Végh: *i. m.* 118.

¹⁹ A foglyok minőségének vizsgálatáról részletesebben l. Gianola: *i. m.* (1934), XII–XV. és 33–36; Uő: *i. m.* (1933), 3–5.

²⁰ *Pesti Hírlap*, 1848. október 12, 185. sz. 2. Kossuth fölszólalását közli Vajna és – olaszul – Gianola is: Vajna: *i. m.* (1906), 593–94; Gianola: *i. m.* (1934), 152. L. továbbá Urbán: *i. m.* 882.

²¹ A rabok fogságbeli életének vázolásához főként Vajna már említett, különös értékű művének adataira hagyatkozom.

²² A Vajna közölte leírás a börtön vezetéséről is tájékoztat: ezt egy főigazgató és egy aligazgató, egy hitoktató káplán, egy főorvos, az intézet számadását vezető egy számvivő és két furir (élelmezési altiszt), egy hadi írnök, egy főtörzsfoglár, két altörzsfoglár és 16 félélyegő alkotta. A szintén Vajna által közölt, Herbach János által 1900-ban nyújtott elbeszélés további fölvilágosítást ad: [1841-től 1847-ig]

„Egy század Máriássy s egy század Don Miguel katona volt itt akkor Szegeden. Ezek fölvaltva teljesítettek a várban őrségi szolgálatot. Félélvig az egyik, félélvig a másik század. Amelyik nem volt őrségi szolgálatban – a kaszárnyában lakott, abban az épületben, ahol utóbb a katonai kórház volt elhelyezve, a Budapesti, újabb nevén Kossuth Lajos sugárúton. [...] Megjegyzendő, hogy ezek a magyar bakák csak a külső őrséget képezték. Benn a munkatermekben, a

Nemes Szabad Királyi Sz

konyhában, szóval a belső szolgálatot cserepárok (német ezredbeli katonák) teljesítették." Vajna: *i. m.* (1906), 604. Vö. Wagner Károly nyugalmazott városi tanácsos adataival: „A belső őrséget sárga hajtókás olasz cserepárok képezték. Mintegy 250-en lehettek. Ezredesük Gerapoldi, kapitányuk Kleinheinz, főorvosuk Minderlein volt. 1848 mindhármukat itt érte." Vajna: *i. m.* (1906), 606. Wagner egyébként kazamatánként 35-40 főben állapítja meg a foglyok létszámát.

²⁵ „A raboknak télire spencerjük [rövid, szoros kabátjuk] és nadrágjuk van, kabátal együtt halinaposztóból, két pár gyaipjú harisnyájuk, sapkájuk és kamáslijuk fehér halinaposztóból, meg két ingük, két lábravalójuk és egy törülköző kendőjük. A meleg idő kezdetével a meleg ruhát elveszik tőlük, és nyári ruhát kapnak, úm. spencert, nadrágot és kamáslit 4/4 széles csinvatból [lenvászonból] — csupán a halinaposztó sapka és a cipő marad a deportáltnál, a gyaipjú harisnyát elveszik, és kaptát kapnak." Vajna: *i. m.* (1906), 601. Napi kosztjukról szintén szó esik: *uo.* 600.

²⁴ A foglyok által végzett munkákról Vajna műve mellett l. még Veress: *i. m.* 142; Gianola: *i. m.* (1934), 48–50, 62.

²⁵ Nemileg ellentmondhat az eddigiekkel, amit Abonyi elbeszélésében olvashatunk: ő olasz *sáncrabok*ról ír, akik a lábuknál láncsal és kis vasrudakkal voltak összekötve: *i. m.* 168.

²⁶ Vajna: *i. m.* (1906), 606. Jól mutatja továbbá a szegediek rokonszenvét, hogy néhány iparos még kérelmezte is egy-egy jó magaviseletű deportált alkalmazásának lehetőségét műhelyében; l. Gianola: *i. m.* (1934), 134–135.

²⁷ Vajna: *i. m.* (1906), 607 (3. jegyzet). A szökésről l. még Urbán: *i. m.* 885 (5. jegyzet). A szökési kísérleteket részletesebben (évenként vizsgálva) tárgyalja monográfiájában Gianola, és tájékoztat a szökevényekkel szembeni eljárásokról is. Hasonlóképpen tesz a rabok között fölmerülő ellentétekkel és a várbeli zavargásokkal kapcsolatban.

²⁸ Az olasz deportáltak ügye körüli intézkedésekről és a szabadulásuk utáni eseményekről alapos és részletes leírást ad Urbán Aladár. Az események áttekintésében főként adataira támaszkodom. L. még Gianola: *i. m.* (1934), 105–121, 147–157.

²⁹ Számuk ekkor „a szegedi dandárparancsnokság hivatalos jelentése szerint az erődben 403 [fő]” volt. L. Urbán: *i. m.* 76. Gianola ugyanakkor 1848 elejéről — saját számításai alapján — 407 deportáltat említ. L. Gianola: *i. m.* (1934), 156 (1. jegyzet); Uő: *i. m.* (1933), 30.

³⁰ L. Urbán Aladár: *Petőfi-mozaiak 1848-ból*, Irodalomtörténet, 1983, 949.

³¹ „ha ezen foglyok között status-foglyok léteznének, azok az amnestia következtében a fogság alól úgy is felmentendők, ha pedig más bünvádi tények miatt vannak elítélve, ekkor azok tartása és a gondoskodás az illető tartományt, melyben valók, illetik...” Urbán: *i. m.* (1994), 878. L. továbbá Gianola: *i. m.* (1934), 149.

³² *Pesti Hírlap*, *uo.*

³³ *Kossuth Lajos összes munkái*, 13, Bp. Akadémiai Kiadó, 1952,

³⁴

Reizner János: *Szeged története*, 2. k. Szeged, Szeged Szab. Kir.

Város Közönsége, 1899, 110. Kossuth látogatásáról a várban és az olasz rabok kiszabadításáról l. még: Reizner János: *A régi Szeged*, 1. k. Szeged, Burger Gusztáv és Társánál, 1884, 175–176; Veress: *i. m.* 149; *Szeged története 1686–1849*, szerk. Farkas József, Szeged, Somogyi-könyvtár, 1985, 763; Albrecht: *i. m.* 33; Szántó Imre: *Szeged az 1848/49-es forradalom és a szabadságharc idején*, in *Tanulmányok Csongrád megye történetéből* 11, Szeged, Szegedi Nyomda, 1987, 84; Gianola: *i. m.* (1934), 151. Bár a deportáltak valóban kitörő örömmel fogadhatták a szabadulás híreit, Gianola azt már kevésbé tartja valószínűnek, hogy a történet után szabadon járhattak volna a városban, lévén, hogy későbbi sorsukról ekkor még nem született döntés.

³⁵ Urbán: *i. m.* (1994), 882. Herlich a Szegeden maradtakról a következőket mondja — 1900-ban (!) közölt — elbeszélésében: „Néhány — vagy 5-6 — aki beteges volt, vagy a kinek nem volt hova mennie, itt maradt hosszabb ideig.” Vajna: *i. m.* (1906), 606.

³⁶ Az október 10-i országgyűlésről l. *Pesti Hírlap*, *uo.*; Gianola: *i. m.* (1934), 151–153; valamint Szeremlei Samu: *Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéből*, Pest, Emich Gusztáv m. akad. nyomdásznaál, 1867, 248–249. Szabadon engedjük dátumát Urbán tárgyalja: *i. m.* (1994), 883.

³⁷ L. Urbán: *i. m.* (1994), 883–884. A magyarok oldalán harcra szálló olaszok számát tárgyalja Gianola is: *i. m.* (1934), 155–156. Közli is azok nevét, akik föltételezhetően fegyvert ragadtak a magyar szabadságer: *i. m.* 164–167.

³⁸ Az olasz légiőről Berkó István írt alapos tanulmányt: *Az 1848/49. évi magyar szabadságharc olasz légiója*, Hadtörténelmi Közlemények, 27. k. 1926, 443–479.

³⁹ Péter László: *Városunk nemzetközi hagyományai*, in P. L. : *Szöregi délutánok. Írások Szegedről*, Bp. Püski, 1994, 63.

⁴⁰ Péter László: *Szegedi utcanevek 1848-49 hőseiről*, in P. L. : *Szegedi seregszámla. Válogatott írások*, Szeged, Bába és Társai Kft, 1999, 182.

⁴¹ Gianola: *i. m.* (1934), 153; Uő: *i. m.* (1933), 16.

⁴² Vö. Böhm Jakab: *A Hadtörténelmi Levéltár őrzetében levő cs. kir. eredetű fondok az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc, illetőleg az abszolutizmus idejéből*, Hadtörténelmi Közlemények 2, 27. évf. 1980, 270. Emellett Horváth Mihály is megjegyzi a szabadon bocsátott olaszokról, hogy „többen zászlaink alá álltak: mások, az ipar valamely ágát értvén, műhelyekbe léptek;” ez alapján nem meglepő, ha — munkát találván — sokan közülük hosszabb ideig is a fővárosban maradtak. *Magyarország függetlenségi harcának története*, 1. k. Genf, Puky Miklósnál, 1865, 615.

⁴³ Madarász Imre: *Magyar-olasz tavasz. Az 1848-49-es magyar forradalom és szabadságharc visszhangja az olasz iradalomban*, Nagyvilág, 43. évf. 5-6 sz. 1998 (május-június), 320.

⁴⁴ Tóth Béla írásának egyik központi szereplője — Abonyi visszaemlékezéséhez hasonlóan — Carlo Poerio. Ahogy utószavában Szabó Tibor megjegyzi „valóságos történelmi személy volt [...], akit az 1848-as napolyi forradalomban való részvételéért tíz év börtönre ítélték és valószínűleg ezt nem a szegedi várban töltötte le.” Tóth: *i. m.* 113.

eged Városának Banát felől való Tekintete.